

УДК 37 (09)

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Наталія ОЗЕРНА (Кіровоград)

У статті розглянуто виховний потенціал літератури для дітей В. О. Сухомлинського. Визначено основні форми роботи з дитячою книжкою. Розкрито зміст кожної форми роботи з дитячою літературою. Проаналізовано виховний потенціал казки, коротких казкових оповідань. Розглянуто теоретичне і практичне значення книжки у вихованні дітей дошкільного віку в навчально-виховному процесі.

Ключові слова: виховний потенціал, дошкільне виховання, казка, література для дітей, В. О. Сухомлинський.

В статье раскрыт воспитательный потенциал литературы для детей В. А. Сухомлинского. Выделены основные формы работы с детской книгой. Раскрыто содержание каждой формы работы с детской литературой. Проанализировано воспитательный потенциал сказки, кратких сказочных рассказов. Рассмотрено теоретическое и практическое значение книги в воспитании детей дошкольного возраста в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: воспитательный потенциал, дошкольное воспитание, сказка, литература для детей, В. А. Сухомлинский.

В умовах перебудови в усіх сферах суспільного життя нашої держави дедалі більше зростають вимоги до якості освіти. Першочергової важливості набуває оновлення, реформування національної системи освіти, початковою ланкою якої є дошкільне виховання. Українське дошкільня сьогодні ставить за мету, насамперед виховання високо розвинутих, глибоко моральних, соціально активних громадян нашої країни, для яких уміння і бажання вчитися мають стати стійкими якостями особистості. Головна увага звертається на таку важливу проблему дошкільної освіти, як формування в учнів інтересу до книжки, міцних навичок усвідомленого читання, вдосконалення підготовки дитини до самостійного вибору книжки. У сучасних умовах велике й неперехідне значення має виховний потенціал літератури для дошкільників.

Питання дошкільня знайшли відображення в Законі України “Про освіту” (1991), Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI століття”) (1993), які як і Концепція дошкільного виховання в Україні, проект Закону України “Про дошкільну освіту” (2001), проект змін до Закону України “Про дошкільну освіту” (2012), визначають мету, завдання, напрями та шляхи реформування дошкільних закладів відповідно до економічних та соціальних потреб суспільства. Головне значення дошкільної освіти – зміцнити фізичне і психічне здоров’я дітей, ввести їх у колектив, забезпечити всебічно-гармонійний розвиток, сформуванню уміння і навички, необхідні для подальшого навчання за допомогою виховної літератури.

Історико-педагогічні аспекти розвитку громадського дошкільного виховання в Україні, характеристика національного дошкільня минулого, сьогоdnішнього і майбутнього знайшли своє відображення у працях Л. Артемової, А. Бондар, Н. Лисенко, З. Нагачевської, О. Пшеврацької, І. Улюкаєвої та ін. Одним із важливих питань у розвитку

дошкільного виховання була проблема виховної літератури для дітей. Питанням становлення літератури для дітей загалом у різні часи займалися Б. Гошовський, Р. Зогуляк, Л. Кіліченко, П. Лещенко, Е. Огар, І. Проценко. Деякі аспекти існування дитячої періодичної літератури розглядали зокрема Г. Корнєєва, Н. Кіт, У. Лешко, В. Лучук та В. Передирій. Проблема виховного потенціалу літератури для дітей В. О. Сухомлинського не знайшла належного висвітлення в науковій літературі, що і обумовило наше звернення до неї.

Метою даної публікації є аналіз практичного досвіду видатного педагога, гуманіста, вченого, дитячого письменника В.О. Сухомлинського у питаннях виховного потенціалу літератури для дітей, а також визначення форм роботи з книжкою в навчально-виховному процесі.

Інформаційна складова сучасного розвитку суспільства по-новому поставила проблеми виховної літератури для дітей. Актуальність цієї проблеми повертає нас до спадщини творців української духовності, до національної книжки, яка виступала високим ідеалом духовного відродження. Вагомий внесок у розвиток літератури для дітей зробив Василь Олександрович Сухомлинський. На думку педагога, «школа може бути життєдайним джерелом для дитини лише за умови наявності в ній чотирьох культур: культу Вітчизни, культу людини, культу книги і культу рідного слова» [4, с. 204]. Науково-педагогічні праці Василя Сухомлинського («Вчити вчитися», «Етюди про комуністичне виховання», «Моя педагогічна система», «Могутній вихователь», «Найперший друг», «Серце віддаю дітям», «Праця і моральне виховання») сповнені ідеями, роздумами, рекомендаціями щодо використання виховної літератури як засобу виховання молодшого покоління у навчально-виховному процесі дошкільного закладу.

В. О. Сухомлинський у статті «Моя педагогічна віра» наголошував, що «однією з істин моєї педагогічної віри – є безмежна віра у виховну силу книжки, а книжка – це могутнє знаряддя, без неї я був би нічим або недорікуватим; я не міг би сказати юному серцю і сотой частини того, що йому треба сказати і що я говорю. Розумна, натхненна книжка нерідко вирішує долю людини» [3, с. 74]. Тому літературу для дітей як засіб виховання педагог розглядав різносторонньо, зв'язував її з широким колом питань виховання та навчання, самоосвіти та самопізнання підростаючої особистості. У центрі уваги Василь Олександрович завжди ставив питання розвитку особистості в процесі активного творчого спілкування з книжкою і виховання на цій основі високоосвіченої, морально свідомої особистості.

Проведений аналіз педагогічної спадщини Василя Олександровича дозволив визначити такі основні форми роботи з книжкою, які, на думку педагога, найбільш ефективно сприяють залученню старшого дошкільного віку до читання книжки. Серед них можна визначити наступні:

- наочність (спеціально обладнані «куточки думки», кімната Казки, книжкові виставки, плакати, стенди);
- відбір книжок для читання;
- проведення масових заходів (свята книги і рідного слова);
- робота в бібліотеці;
- створення особистих бібліотек (особистої, сім'ї, учителя) [5, с. 504].

Неабияку роль у спонуканні дітей дошкільного віку до роботи з книжкою відіграла наочність. Василь Олександрович вважав, що інтерес та увага дітей до книжки збільшується завдяки майстерному використанню різноманітних засобів унаочнення. Красиво оформлені стенди, плакати, списки рекомендованої літератури, спеціально обладнані «куточки думки», кімната Казки, все це давало можливість дитині на кожному кроці зустрічатися з книжкою. Так, у коридорі будинку, де навчалися діти п'ятирічки, увагу привертала стенди з малюнками під заголовками: «Чому це так буває?», «Навіщо так роблять?», «Що тут неправильно зображено?»; «Де це відбувається?»; «Для чого так роблять?»; «Як дізнатися?»; та ін. [1, с. 16]. Малюнки були з невеличкими підписами. Як тільки діти починали оволодівати читанням, вони прагнули прочитати кожний підпис. Розбираючи ці підписи, багато дітей вчилися читати.

Серед наочних форм залучення до виховної літератури важливе місце у школі Сухомлинського посідали книжкові виставки. Цінність цієї форми роботи для дітей

визначалась тим, що дитина могла зняти книжку з виставки, погортати її, швидко переглянути ілюстрації, зміст. Таке початкове ознайомлення з книжкою поглиблювало і робило більш цілеспрямованим інтерес дитини до рекомендованої книжки. Серед розмаїття видів книжкових виставок, які були популярні в «Школі радості» можна визначити: тематичні, персональні, міні-виставки. Популярними були невеликі книжкові виставки (міні-виставки), зумовлені чіткою адресною спрямованістю, компактністю, акцентуванням уваги до автора, жанру, тематики. Наприклад, міні-виставки однієї книжки, одного автора.

У кожному будинку, де розташовувалися класні кімнати, призначені для дітей, були кімнати для читання – «куточок постійного інтелектуального, морального, естетичного розвитку дитини» [4, с. 93]. У кімнатах для читання були підібрані комплекти літератури (науково-популярні видання, наукові, довідкові, хрестоматійні, періодичні), які постійно оновлювалися. Так, для дітей виховну літературу поділяли за такими розділами: нежива природа; жива природа; квіти; плодові дерева; птахи; праця; людина; мистецтво; минуле нашої Батьківщини і людства; народи світу; життя видатних людей; життя і подвиги героїв-піонерів; техніка; ігри; загадки; прислів'я; приказки; казки народів світу [4, с. 94].

В. О. Сухомлинський зазначав «без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, – неможливо уявити дитячого мислення і мови» [3, с. 75]. Емоційне сприймання казки підсилюється і своєрідним казковим оточенням. Педагог намагався розповідати казки дітям на лоні природи, поєднуючи спостереження з проявами фантазії, це – казки про «Темінь і Сутінок», «казка про Сонце», «казка про Хмари» та ін. В. Сухомлинський пропонує розповідати казки, якщо не серед природи, то у спеціально обладнаній кімнаті казок, щоб усе нагадувало дитині про казку. Декоративно оформлена та особливим чином освітлена обстановка кімнати казки занурювала дітей у світ казкових образів, активізувала уяву, будила думку, фантазію. Кімната казки була осередком творчої діяльності: читання, розповідей, ігор, творення казок, та їхнє інсценування. Використання наочності в кімнаті казки робило процес засвоєння казки найбільш повним, повноцінним та пристосованим до дитячої природи, Добираючи казки для дитячого читання, слухання, інсценізації, В. О. Сухомлинський вважав найголовнішим те, щоб у казці була глибока думка, щоб діти замислювалися, переживали «подив перед ідеєю». Час від часу, залежно від того, які казки читалися,

розповідалися чи інсценізувалися, обладнання в кімнаті змінювалося, бо кожна картина, кожний наочний образ, за словами вченого, загострювали сприймання художнього слова, допомагали розкриттю ідеї казки. Навіть освітленню в Кімнаті казки Василь Олександрович приділяв значну увагу. Коли розповідалася казка про Царівну-Жабу, то у кутку кімнати, в «лісових хашах» спалахували маленькі лампочки, в кімнаті панував зелений сутінок, який добре передавав середовище, де розгорталась подія.

В. О. Сухомлинський був переконаний, що літературний твір можна назвати моральним, якщо він спонукає дитину полюбити гарний вчинок і моральну думку, висловлену в цьому творі. В казках педагога моральні норми не виступають в уявному вигляді, ніколи в його казках не говориться, що добре, а що погано. Читач має сам зробити висновок, сам відповісти на це запитання. На перший погляд це прості твори мініатюри, казки, адже саме вони розвивають дитячу думку, саме в цьому і полягає їх особливість, значимість, педагогічна спрямованість. У казках В. О. Сухомлинського можна прослідкувати кілька основних напрямків: розповіді про природу, про тварин, про людські стосунки і про високе почуття патріотизму. Таким чином читач робить висновок, як важко, але добре бути справжньою людиною, чуйно ставитися до хворих, до старих людей, любити природу, бути уважним до друзів, творити добро і боротися зі злом.

Малим дітям розповідають у книжках про навколишній світ, про речі, створені людьми, про явища природи і людське життя, про дітей у сім'ї і в дитячому садку. Щоб допомогти малечкам пізнати добро і зло, познайомити їх з елементарними нормами поведінки, письменники у своїх творах розповідають про те, що добре і що погано, на яскравих прикладах з життя дорослих і дітей виховують з маленьких читачів майбутніх громадян.

Виходячи з того, що книжковий океан безмежний, а можливості людини обмежені, існує безліч книг, які не дають нічого ні розуму, ні серцю. Таким чином, щоб такі книги не потрапляли до рук маленьких читачів, Василь Олександрович написав високоморальні, сповнені любові до природи, до всіх і до всього живого казки та коротенькі казкові оповідки. Виховний потенціал казок "Вранці на пасіці", "Квітка сонця", "Хризантема й Цибулина", "Краплина роси", "Осінні сніги клена" спрямований на виховання у дітей дошкільного віку любові до природи, її краси, бережливе ставлення до неї. Короткі казкові оповідання "Велике й мале", "Пташина комора", "Як їжачиха приголубила своїх дітей", "Покинуте кошеня", прищеплюють дітям любов до тварин. Такі казки як "Як здивувався Мурко", "Флейта і

Вітер" та ін. спонукають дітей до міркування, автор ставить питання в кінці казки і залишає його без відповіді, таким чином дає можливість дітям поміркувати, самостійно відповісти на нього та вирішити як саме закінчиться казка.

В. О. Сухомлинський надавав великого значення відбору книжок для читання в дитячі роки. Василь Олександрович розробив критерії відбору книжок для читання і визначив коло читання учнів різного віку. Правильно підібрати книжку для читання дітям дошкільного віку означало для педагога спроектувати майбутнє духовно багате життя дитини, сформувати в її свідомості «уявлення про найважливіші етапи духовного життя людства» [5, с. 506]. За Сухомлинським, тільки за ретельного відбору літератури для читання, книжка стає основою формування багатих духовних інтересів особистості дитини, її морального ідеалу. Увага педагога була спрямована на те, щоб жодна «погана» книжка не потрапила до дитячих рук, щоб вибір книжки для читання відбувався з урахуванням індивідуальності дитини [5, с. 507].

У праці «Серце віддаю дітям» педагогом було визначено такі принципи відбору книжок для читання: ідея оповідання повинна бути глибоко людяна, зрозуміла дитині, втілена в яскравих художніх образах; книжка повинна відкривати перед дитиною невідомі сторінки культури людства, пробуджувати уяву, розвивати розум, виховувати інтерес до історії людства. Тільки за таких умов можна знайти ту книжку, яка «лишить глибокий слід у її серці і в її свідомості, щоб людина поверталася до неї кілька разів, відкриваючи все нові й нові духовні багатства» [4, с. 196].

У праці «Серце віддаю дітям» В. О. Сухомлинський пропонував списки книжок, читаючи які, увага дітей зорієнтовувалася головним чином на народну казку. Педагог пропонував читання українських та російських народних казок, оповідання та поезія, як вітчизняні так і світові [4, с. 197]. Робота з цими творами була спрямована на пробудження найкращих людських почуттів, виховання поваги до особистості, глибоке розуміння істинних цінностей людського життя, виховання відповідальності дитини перед батьками, товаришами, природою, Батьківщиною. Ці принципи були покладені в основу формування «Золотої бібліотеки дитинства, отрочества і юності», куди увійшли найцінніші, з погляду В. О. Сухомлинського та педагогічного колективу школи, книжки вітчизняної та світової літератури. Спочатку ця бібліотека налічувала 600 назв, поступово вона збільшувалася і в 1967 році вона налічувала 900 назв книжок. «Золоту бібліотеку» Василь Олександрович вважав програмою розумового, морального, емоційного,

естетичного, громадянського виховання [1, с. 17].

Педагог стверджував, що «в книжках для читання, на жаль, немає багатьох художніх цінностей, доступних розумінню дитини» [5, с. 420]. Це свідчить про критичне ставлення педагога до кола книжок для читання молодшого покоління. Незадоволеність В. Сухомлинського змістом хрестоматій, художнім рівнем багатьох творів, що рекомендувалися дітям розкрито у його виступі на Республіканській нараді з питань літератури для дітей. В. Сухомлинський від імені учителів звернувся до письменників з такими словами: «пишіть такі твори, щоб рядки в них були гарячі, мов розпечене залізо, щоб слово ваше торкалось найпотаємніших куточків маленького серця. Дайте дітям такі твори, читаючи які, дитина поставила б перед собою питання: хто я?, для чого живу на світі?, що я можу зробити і зроблю для Вітчизни?» [2, с. 9].

У Вічній Бібліотеці зберігалися букварі, за якими вчилися діди і прадіди учнів, перші книжки з історії України, перші видання творів видатних письменників, книжки, які ввійшли в золотий фонд вітчизняної літератури, а в рік виходу в світ їх мало хто знав. Василь Олександрович попереджав, що «не можна допустити, щоб у цю бібліотеку потрапила хоч одна «одноденка» і не потрапила цінна книжка, у цих книжках, що стоять на полицях Вічної Бібліотеки, живі і безсмертні корені народу» [5, с. 439]. У цій невеликій, але змістовній бібліотечці були твори Т.Г. Шевченка, І.Я. Франка, М.В. Гоголя, В.Г. Короленка, Ф.М. Достоевського, Лесі Українки та інші. Безумовно, сформувані літературні та педагогічні, художньо-естетичні смаки, моральні переконання допомогла В.О. Сухомлинському безмірна любов до книжки з дитячих років.

В.О. Сухомлинський розглядав сім'ю як головний осередок, де з покоління в покоління передаються моральні цінності людства. Педагог був переконаний, що «інтелектуальний розвиток особистості залежить від того, які казки, пісні слухала дитина в ранньому віці, які книжки читали їй, взагалі яке місце займала книжка в духовному житті сім'ї, яку першу книжку прочитала дитина, навчившись читати» [1, с. 15]. Сім'ї Василь Олександрович відводив важливу роль у прилученні дитини до книжки, а виховну літературу для дітей вважав одним із надійних місточків, який об'єднує, зближує батьків та дітей. У праці «Батьківська педагогіка» В.О. Сухомлинський підкреслював, що «книга,

яка увійшла в духовне життя сім'ї, то ніби промінь, який освітлює майбутнє і батькам, і дітям. Людина, для якої вже в дитинстві книжка стала такою необхідністю, як скрипка для музики, як пензель для художника, ніколи не відчуватиме себе збідненою, обділеною, спустошеною» [1, с. 17].

Росту професіоналізму учителів сприяли не лише шкільна та особиста бібліотека Сухомлинського. В учительській початкової школи на стенді «Книжкові новини» постійно виставлялася нова педагогічна література, з якою вчителі могли ознайомитися і опрацювати її. Тут були зібрані і систематизовані вчителями під керівництвом директора вирізки з газет і журналів, статті з питань виховання і навчання. Вони були розподілені за такими напрямками: теорія і практика морального виховання; естетичне виховання; політична освіта і навчання; виховання працьовитості; виховання індивідуальних нахилів і покликань; духовне життя вихованців; психологія процесу оволодіння знаннями; психологічні особливості дітей різного віку; вибір професії; методика викладання основ наук та ін.

Отже, проаналізувавши окремі твори В.О. Сухомлинського можна стверджувати, що виховання через посередництво книжки в практичній роботі педагога було цілеспрямованим педагогічним процесом, який здійснювався за допомогою певних організаційних форм. Виховний потенціал літератури для дітей дозволяє повніше і глибше оцінити теоретичне і практичне значення книжки у вихованні дітей дошкільного віку в навчально-виховному процесі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Сухомлинський В. О. Вчити вчитися / В. О. Сухомлинський // Початкова школа. – 1969. – № 2. – С. 15–17.
2. Сухомлинський В. О. Могутній вихователь: з виступу В.О. Сухомлинського на Республіканській нараді з питань літератури для дітей/ В. О. Сухомлинський // Радянська освіта. – 1969. – № 34. – С.9–10.
3. Сухомлинський В. Моя педагогическая вера / В. Сухомлинський // Юность. – 1968. – № 9. – С. 74–75.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. – В 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С. 7–279.
5. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. – В 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 2. – С. 419 – 654.